

KS. SZYMON FEDOROWICZ* – KRAKÓW

AGENDY KATEDRY WAWELSKIEJ

Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej posiada dwie średniowieczne agendy zawierające liturgiczne formuły oraz rubryki przewidziane dla celebracji niektórych sakramentów i innych obrzędów. Są one szczególnie interesujące ze względu na rzadkość występowania tego typu ksiąg w polskich zbiorach. Warto więc przyjrzeć się im bliżej i zapoznać z ich zawartością.

1. Agenda Cracoviensis – KP 24¹

Pochodzący z XV wieku kodeks zachował oryginalną oprawę. Składają się na nią dwie solidne deseczki (170 × 235 mm) obłożone jednym płatem skóry, zagiętym do wewnętrznej ich strony przy krawędziach górnych, dolnych i bocznych. Ponadto połączone są dwoma krótkimi paseczkami skóry, przytwierdzonymi jednocześnie sznurkiem do grzbietów składek i w ten sposób łączącymi je z oprawą. Zarówno deseczki jak i skórzane obłożenie są poważnie zniszczone. Drewno jest przeżarte przez korniki, a w dolnej części spróchniałe ze znacznymi ubytkami. Skóra natomiast, a właściwie kawałek gorszej jakości pergaminu, jest bardzo zabrudzona, z licznymi zarysowaniami i drobnymi uszkodzeniami. Zachowały się na niej ślady po niewielkich dziewięciu guzkach umieszczonych niegdyś w czte-

---

* Ks. Szymon Fedorowicz – dr liturgiki.

¹ Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej (AKK) KP 24; I. Polkowski, *Katalog rękopisów katedry krakowskiej*, Kraków 1884, s. 40, autor używa określenia „rituale sacramentorum”, albo „podręczny rytualik kościelny”; W. Danielski, „Agendy i kancjonały katedry krakowskiej na Wawelu”, *RTK* 24(1977) z. 4., s. 38-39, 43. Autor uzasadnia, że „nazwa «rytuał» wobec rps BKapKr 24 i 25 jest w Polsce przedwczesna i należy je określić jako agendy”; J. W. Boguniowski, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001, s. 227 – ten autor podejmuje nazewnictwo ksiąg za I. Polkovskim; J. J. Kopeć w zestawieniu bibliograficznym w *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, red. M. Rechowicz, W. Schenk, t. 2, Lublin 1976, s. 17, stosuje określenie „agenda”, również do kodeksu wawelskiego KP 25.

rech rogach przedniej i tylnej części oprawy (z tyłu był jeszcze jeden, na środku) oraz nie wykorzystane miejsce dla zamykającej księgę klamerki.

Kodeks nie posiada strony tytułowej. Liczy 22 karty o rozmiarach równych oprawie, wykrojone z cienkiego i starannie wyprawionego pergaminu, ale równomiernie nadniszczone w dolnych wewnętrznych rogach (niektóre karty są pofalowane – 1, 10, 13, 19 i podziurawione – 1, 22, natomiast na kartach 11 i 17 są pęknięcia i ślady zszycia, zaś karty 15-20 noszą ślad jednorazowego przecięcia ostrym narzędziem). Tworzą one dwie składki (poszyty), pierwsza liczy 7 arkuszy (septernion), ale tylko 12 kart, gdyż 2 karty odcięto (pomiędzy k. 11 i 12 oraz 12 i 13), albo w ogóle już włączono do składki 2 arkusze pomniejszone o praktycznie jedną kartę. Ciągłość tekstu w tych miejscach jest nienaruszona, co oznacza, że wspomnianego wybrakowania dokonano jeszcze przed ostatecznym zredagowaniem i oprawieniem księgi. Druga składka liczy 5 arkuszy (quinternion), czyli 10 kart. Karta trzecia kodeksu ma tylko swoją górną połowę, bowiem jej niezapisana dolna część została odcięta. Foliacja współczesna.

Poszczególne strony zapisane są jedną kolumną (115 × 165 mm) łacińskiego tekstu. Delikatne kontury linii wyznaczają przestrzeń do tego przeznaczoną. Czasem wyrazy wychodzą poza kolumnę na prawy margines. Odstęp pomiędzy nakreślonymi poziomymi liniami wynosi 6 mm, dlatego litery w nim umieszczone są drobne (3 mm, a większe 5-7 mm). Natomiast litery inicjalne zajmują wysokość dwóch linii (w dwóch przypadkach: k. 6r, 16r – trzech linii). Wierszy na stronie jest 27, z wyjątkiem ostatniej, gdzie zmieszczono ich 29, oraz na karcie trzeciej, która ma ich na jednej stronie 10, a na drugiej 8. Pismo jednej ręki – gotycka tekstura z silnymi cechami bastardy – wykonano czarnym inkaustem. Użyto również farby czerwonej do zapisania rubryk oraz – naprzemian z niebieską – licznych inicjałów i krzyżyków (w tekstach błogosławieństw), a także liter rozpoczynających zdanie w środku wiersza. Niektóre z nich zostały tylko podcieniowane czerwoną farbą. Jedyne inicjał ozdobny (2r) jest większych rozmiarów (wysokość 4 linii), a wykonano go w kolorach czerwonym i niebieskim. Gdziekolwiek w inicjałach widnieją tak zwane reprezentanty dla rubrykatora, czyli małe literki informujące pisarza, jaki inicjał ma być wpisany w pozostawione puste miejsce (k. 6r, 15v, 17r, 17v, 19r, 19v, 20r, 20v). Takie puste miejsce w jednym przypadku (k. 14v) nie zostało zapełnione brakującą literą *P*.

W agendzie znajduje się dużo rubryk. Wymagają tego umieszczone tam obrzędy, których przebieg w najmniejszych szczegółach musi być opisany. A ponieważ są one bardzo rozbudowane i urozmaicone, dlatego instrukcje też muszą być obszerne i dokładne. Wpisane zostały oczywiście rubrem. Nierzadko uzupełniano treść rubryk, albo dorzucano dodatkowe informacje ułatwiające odnalezienie szukanego tekstu, dokonując odpowiednich zapisów na marginesie lub w nagłówkach stron. Tak więc kilkakrotnie na marginesie (raz nawet po wewnętrznej stronie kolumny) dopisano rubrykę „*hic fac puerorum nominare*” w odniesieniu do figurującego w tekście formuły *N*; (4r, 4v-2x, 5r-4x; od karty 5v rubryka „*hic fac puerorum nominare*” umieszczana jest już na właściwym miejscu). Na marginesie karty 8r dopisano „*non*” i narysowano dłoń z wyciągniętym palcem wskazującym w miejscu, w które należy wstawić to brakujące słowo, natomiast na marginesie

karty 10r w niewielkiej ramce dopisano powtórnie rubrykę: „ad visitandum infirmum cum sacra unctione”, zapewne dla łatwiejszego odnalezienia tekstów obrzędowych, wreszcie na kartach 21v i 22v trzykrotnie zapisano rubrem „benedictio” obok miejsc, w których rozpoczynają się formuły właściwych błogosławieństw. W nagłówkach umieszczono – wzięte z rubryk – tytuły obrzędów opisanych na danej stronie, mimo iż odpowiednie dla nich teksty rozpoczynają się od 6, 16, 10, 4, 7 wiersza konkretnej strony.

Zastosowano również w trzech przypadkach trzy różne i nietypowe znaki korygujące układ tekstów w księdze: kółko przekreślone pionową i poziomą kreską, trójkąt z kropkami przy każdym z trzech boków i kwadrat z kropkami przy każdym z czterech boków. Ich zadaniem jest wskazać odpowiednią kolejność odczytywanych formuł liturgicznych. Dwukrotnie chodzi o pominięcie błędnego i nadto przekreślonego tekstu (2v/3r, 4r), raz o wstawienie pominiętej rubryki z formułą, zapisanych jako uzupełnienie w innym miejscu (4r/3v).

Niektóre błędy, które wkradły się w trakcie redagowania księgi poprawiano. Dokonywano skreśleń (w stopce karty 2v „Asperges me Domine ysopo”, gdyż pominięto wymaganą tutaj informację rubrycystyczną, dotyczącą śpiewu tej antyfony, której incipit podano ponownie, ale już we właściwym miejscu na karcie 3r, tylko, że z błędnie napisanym słowem „ysopopo”; k. 4r – przekreślono całą formułę modlitwy „Recede ad hac ymagine Dei” czerwonymi ukośnymi liniami, zaś poniżej wpisano istotnie różniącą się od niej nie tylko incipitem „Recede dyabole ad hac ymagine Dei”); uzupełnień poważnych (k. 3v – umieszczono tutaj na pozostawionym pustym miejscu tekst pewnej pominiętej formuły z obrzędów chrzcielnych, które rozpoczynają się od karty 4r; k. 4r – dwukrotnie na marginesie dopisywano słowa pominięte we właściwych tekstach: „et spiritui sancto paraclito” i „nomine † patris et filii et spiritus sancti” – te dwa brakujące zwroty umieszczono w liniowanej rubrem ramce) i drobnych (k. 7r i 14r – nad „petore” dopisano c; k. 19v – na marginesie dopisano „et”); podkreśleń (k. 2r i 7v – „Oremus” zapisane czarnym inkaustem podkreślono czerwoną linią); wymazań (k. 5v – apperiu-sti”). Ponadto do zapisania niektórych słów użyto niewłaściwego koloru (k. 4v – dla „Oremus” czarnego, choć tutaj zasadniczo stosowano czerwony; k. 5r, 5v, 6r – dla „ut supra” natomiast zastosowano zawsze czarny, choć powinno się użyć czerwonego).

Karta pierwsza kodeksu początkowo pozostawała niezapisana, później na jej pierwszej stronie (1r) zanotowano odręcznym pismem w 27 wierszach, różnym od tego, którym sporządzono cały rękopis, tekst formuły absolucji („Domine omnipotente Dei misericordia confisus auctoritate Domini nostri Jesu Christi filii eius”). Nie stanowi ona integralnej części kodeksu. Natomiast właściwy tekst agendy rozpoczyna się od karty 2r, umieszczonymi w nagłówku strony słowami: „Incipit benedictio siue exorcismus salis et aque singulis diebus dominicis reiterandus in hunc modum”. Ten obrzęd błogosławieństwa soli i wody wraz z asper-

sją kapłana i wiernych, jako stosowany w każdą niedzielę, bardzo często umieszczano na początku agend, mszałów, rytuałów².

Od karty 4r rozpoczynają się obrzędy chrzcielne: „Ad kathecumenos primo statuantes ante fores ecclesie masculi ad dextram femine non ad sinistrum. Tunc sacerdos interrogat de nominibus puerorum et sufflet ter in faciem pueri et dicat: accipe spiritum sanctum”. Wśród obrzędów i towarzyszących im formuł występują następujące: odpędzenie szatana (*Recede dyaboli*), znak krzyża na czole i na piersi, egzorcyzm: nałożenie ręki na głowę dziecka z modlitwą i obrzęd soli z odrębnymi modlitwami przeznaczonymi dla chłopców i dziewczynek, czytanie fragmentu Ewangelii według św. Mateusza z nałożoną ręką na głowie dziecka, recytacja *Pater noster* i *Credo*, obrzęd *Effeta* ze znakiem krzyża na uszach i nozdrzach z użyciem śliny, pokropienie dzieci i rodziców chrzestnych wodą święconą, wejście do kościoła i przy chrzcielnicy: wyrzeczenie szatana (*operibus et pompis*), wyznanie wiary, namaszczenie piersi i barków poświęconym olejem, trzykrotne zanurzenie z wypowiedzeniem formuły chrzcielnej, namaszczenie krzyżmem, wręczenie płonących lamp. Dodano również formułę chrztu udzielanego warunkowo: „Si baptizatus es non te rebaptizo, sed si non dum baptizatus es ego te baptizo in nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen” (k. 7v).

Na dalszych kartach znajduje się obrzędy przeznaczone dla chorych. Najpierw krótki „Ad visitandum infirmum cum corpore Christi” (7v-10r), następnie rozbudowany „ordo ad visitandum infirmum cum sacra unccione” (10r-18r). W ramach obrzędu namaszczenia chorych znajduje się litania do Wszystkich Świętych (11r-13v) z wersetami i wieloma oracjami, z możliwością ich swobodnego doboru. Wreszcie następuje obrzęd „conductus infirmi de hoc seculo”, czyli modlitwy przy konającym wraz z absolucją (18r-19r).

Potem następują obrzędy błogosławieństw, które często znajdowały się w różnych księgach liturgicznych tamtego okresu, a zwłaszcza w mszałach. Są to bowiem błogosławieństwa celebrowane w ramach obchodów konkretnych świąt w ciągu roku liturgicznego: „Benedictio herbarum in assumptione beate gloriosissime marie virgine” (19r), „Sequitur in festo pasce benedictio agni pascalis” (19v) oraz pokarmów wielkanocnych – mięsa, jajek, sera, masła, mleka i miodu, soli, placków, słoniny i drobiu (20r-21r), „In die cinerum benedictio” popiołu (21r), „Benedictio palmarum” (21v) oraz „In purificatione benedictio candelarum” (22v). Na tym kończy się treść rękopisu, a o jego kompletności świadczy napis w stopce ostatniej strony: „et sic est finis” (22v).

Autor kodeksu nie jest znany. Rękopis najprawdopodobniej powstał w środowisku polskim, a ściślej krakowskim. Wskazywałoby na to miejsce jego przechowywania, ale zwłaszcza wezwania świętych w litanii, w której znaleźli miejsce, najpierw św. Wojciech, potem św. Stanisław – patron Kościoła krakowskiego, następnie św. Waclaw – patron katedry wawelskiej, św. Jadwiga Śląska i odbierający szczególniejszy kult w Krakowie św. Maurycy i św. Erazm. Uderza brak wezwania św. Floriana, patrona Krakowa i Kościoła krakowskiego już od roku

² Ten sam obrzęd błogosławieństwa wody, co w naszej agendzie znajduje się już w *Pontyfikale* biskupów krakowskich z XII wieku, umieszczony tam w ramach „Ordo ad benedicendam ecclesiam” (Biblioteka Jagiellońska, rps nr 2057, k. 1r-3v).

1184. Byłaby to wskazówka umożliwiająca bardziej precyzyjne datowanie kodeksu, bowiem kult tego świętego po kanonizacji św. Stanisława poważnie podpadł, aż do roku 1436, kiedy to biskup Zbigniew Oleśnicki przywrócił należne mu miejsce³. Zatem nasz rękopis mógł powstać przed tą datą.

2. Agenda Cracoviensis – KP 25⁴

Ten kodeks również pochodzi z XV wieku. Oprawa wykonana została przy użyciu współczesnych materiałów introligatorskich – dwie tekturki (220x145 mm) od wewnętrznych stron zaklejone zostały arkuszami papieru, a niewidocznymi dla oka elementami połączone zostały z grzbietami składek. Z zewnątrz natomiast obie tekturki wraz z grzbietem oklejone zostały większą kartą papieru, pochodzącą z innej księgi. Jest bowiem zadrukowana czcionką gotycką z użyciem farby czarnej (dla ciągłego tekstu), czerwonej (dla inicjałów, tytułów rozdziałów i znaków drukarskich) oraz niebieskiej (dla 1 inicjału). Widniejące na niej tytuły: „Questio prima”, „Pro rebus transitoriis episcopus provocatus non litigat”, „Questio secunda”, wskazują na fragmenty jakiegoś dzieła o charakterze jurydycznym niezidentyfikowanego autora.

Nie posiadający strony tytułowej kodeks liczy 55 kart o rozmiarach 195x130 (w pewnym przybliżeniu, gdyż karty nie są przycięte identycznie). Pergamin jest cienki (pewną część kart wykonano z grubszego pergaminu) i dobrze wyprawiony, czasem nieco pofałdowany (k. 1, 27). Jest jednak bardzo zniszczony – wiele kart jest poważnie zbutwiałych i z tego powodu przeważnie mają większe lub mniejsze ubytki. Kodeks składa się z 5 poszytów : 4 liczą po 6 arkuszy (sexternion), czyli po 12 kart, zaś ostatni ma 5 arkuszy (quinternion), ale tylko 7 kart. Po trzech brakujących kartach nie pozostały żadne ślady wyposażenia księgi w nowoczesną oprawę. Foliacja współczesna.

Jedna kolumna łacińskiego tekstu na stronie posiada rozmiary 138/143x90 mm, jest więc niewielka. Kodeks jest liniowany, toteż miejsce przeznaczone do zapisania jest ściśle określone, chociaż poszczególne litery nierzadko – ale nieznacznie – wychodzą poza prawą krawędź kolumny. Wierszy na stronie w pierwszej składce jest 16, w pozostałych 17 (wyjątkiem są strony 36r – 13 wierszy, 53r – 14, 55v – 15), natomiast karty 53v-55r w ogóle nie są zapisane. Odstęp między liniami poziomymi mają 8-9 mm, dlatego litery w wierszach mają 5-6 mm, a większe 7-8 mm. Pismo jest jednej ręki – bardzo staranna gotycka tekstura – chociaż miejscami dukt liter jest nieznacznie zróżnicowany; są one bądź to trochę mniej-

³ *Kolektarz wawelski sprzed 1526 roku, świadek liturgii Kościoła krakowskiego w XV, XVI i XVII wieku*, opr. S. Fedorowicz, „Monumenta Sacra Polonorum”, t. 3, Kraków 2007, s. 103.

⁴ AKK KP 25; I. POLKOWSKI, *Katalog rękopisów katedry krakowskiej*, Kraków 1884, s. 40, autor informuje tylko, że egzemplarz ten „zawiera benedykcje kościelne”; W. DANIELSKI, „Agendy i kancjonały”, s. 43; J. W. BOGUNIOWSKI, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001, s. 228. Zob. przypis 1.

sze (np. 34v-35r), bądź większe (np. 48r-49v). Natomiast dziełem z pewnością innej ręki jest pismo na karcie 53r. Linia liter jest stosunkowo gruba, a one same w składkach od drugiej do piątej są bardziej ściśnięte, niż w pierwszej. Tam, gdzie pergamin jest zbutwiały inkaust się starł i pismo bywa zupełnie nieczytelne. Do pisania użyto czarnego inkaustu oraz farby czerwonej, głównie do zapisania rubryk, ale też – obok farby niebieskiej i żółtej – do wykonania inicjałów i krzyżyków (niektórych w kółczkach). Gdzieniegdzie użyto również czerwonej farby do zaznaczenia interpunkcji (np. 46r).

Szczególnie duże urozmaicenie przedstawiają liczne inicjały. Nie są duże – największy mierzy długość czterech linii (k. 55v), a pierwsza w ogóle litera kodeksu mierzy nieznacznie mniej, bo trzy i pół linii (k. 1r). Na ogół zajmują przestrzeń dwóch linii, ale niemało jest też takich, które mieszczą się tylko w jednej linii. W większości są ozdobione i to na rozmaite sposoby. Wykonano je wtedy w dwóch kolorach, a czasem nawet w trzech. Ale wśród większych inicjałów aż 60⁵ z nich zostało zaopatrzonych w konturowe rysunki prostych ornamentów roślinnych z zastosowaniem różnych barw: czerwonej, zielonej, brązowej, żółtej. Przybierają kształt wydłużony, bowiem dostępna dla nich przestrzeń marginesu lewego jest stosunkowo wąska. W paru przypadkach zachodzą na nagłówki lub stopki przez załamanie bądź zakręcenie. Długość ich jest zróżnicowana, a wśród największych jeden osiąga rozmiar strony, czyli 195 mm (k. 42r). Niektóre z tych ornamentów posiadają elementy szczególniejsze: ludzką dłoń z wyciągniętym palcem wskazującym (k. 19v, 24v, 31r, 32v, 42r, 44v, 45v, 47v), głowę osła (charakterystyczne długie uszy – k. 20v, 51r), łeb nieokreślonego zwierzęcia (k. 35r) i profil ludzkiej twarzy (k. 51r). Dwa inicjały posiadają odmienny rodzaj ozdoby – jednolita, podłużna (na kilka linii) i wąska, przypominająca sopol, plama farby ciemnoniebieskiej lub czerwonej, z delikatnym obramowaniem innego koloru (1v, 19v). Na karcie 47r wykonano niebieską farbą prosty, delikatny i niewielki ornament, nietypowo wyprowadzony jedną linią na margines z małego inicjału ze środka wiersza. Niewielka liczba dużych liter w tekście jest lekko podkolorowana rubrem.

Rubryk w tego rodzaju księdze liturgicznej z natury rzeczy jest bardzo dużo, podobnie jak w agendzie KP 24. Zapisane są bardzo starannie, dlatego też niewiele jest tu uzupełnień i dopisków. Na karcie 11v dopisano na marginesie „indice” obok informacji „faciet crucem cum crismate in vertice eius cum pollice”; obok formuły namaszczenia chorych z kolei zaznaczono, że „Ista est vera formula huius sacramenti et debet dici ad omnes uncciones” (18v); zapewne dla łatwiejszego odnalezienia miejsca, w którym należy odmówić modlitwę Pańską w ramach obrzędów pogrzebu, na marginesie dopisano literę „P” (29v).

A oto zauważone i poprawione błędy, które popełnił pisarz: skreślenia (k. 9v – przekreślone „iam”); uzupełnienia (k. 2r – dopisany krzyżyk w stopce pod „benedictionis”; k. 6r – nad „h” dopisano „oc”, k. 10v – nad „ptore” dopisano „c”; k. 11v – w stopce dopisano „ad nupcias”, k. 20r – na marginesie dopisano „quem”,

⁵ 1r, 2r, 6v, 19v, 20r, v, 21r, v, 22v, 24r, 25r, 26r, 28r, v, 29v, 30r, 31r, v, 32r, v, 33r, v, 34r, 35r, v, 36r, 38r, 42r, 43r, v 44r, v, 45r, v, 46r, v, 47r, v, 48r, 49r, v, 50v, 51r, 52r, v. Na niektórych stronach są po dwa, czasem nawet po trzy takie inicjały.

k. 45v – na prawym marginesie dopisano „deprecamur”, k. 46r – na marginesie dopisano „omnibus” i „et morborum”, k. 47v – na marginesie dopisano „quod”, k. 53r – w nagłówku dopisano takim samym pismem, co w kolumnie zwrot „omnipotens eterne deus”; a na marginesie rubrem – powinno być czarnym – dopisano „visitet”). Ponadto na k. 16v – pozostawiono puste miejsca przewidziane na wpisanie paru ozdobnych małych inicjałów, jednocześnie zwyczajnie zapisując te pierwsze litery inicjalnych wyrazów; na k. 20r – nie wpisano rubryki „Oratio”, zostawiając puste miejsce; k. 24r – do słowa „Chorus” dopisano dodatkowo inicjał „C” i w efekcie powstał „CChorus”, czego właśnie uniknięto na stronie 16v. Na karcie 45v – w nagłówku i na lewym marginesie widnieją dwie odręczne notatki, ale już nieczytelne z powodu zbutwienia pergaminu;

Kodeks – podobnie jak poprzedni – rozpoczyna obrzęd błogosławieństwa wody i pokropienia⁶: „Incipit benedictio siue exorcismus salis et aque singulis diebus dominicis in hunc modum (1r-4r). Na zakończenie obrzędu podano dodatkową kolektę przeznaczoną do odmawiania w okresie wielkanocnym i w Zesłanie Ducha Świętego. Następnie umieszczono obrzędy chrztu: wyrzeczenie szatana z dmuchaniem w twarz dziecka („sacerdos dicat abrenunciacionem aspirando vultum”), znak krzyża na czole i na piersi, egzorcyzm: błogosławieństwo soli i położenie jej na ustach dziecka oraz przewidziane modlitwy, czytanie fragmentu Ewangelii według św. Mateusza z nałożoną ręką na głowie dziecka, naznaczenie uszu i nozdrzy śliną na sposób krzyża, aspersiona dzieci i rodziców chrzestnych, wejście do kościoła, wyrzeczenie szatana („Abrenuncio sathane”), wyznanie wiary, namaszczenie piersi i barków pobłogosławionym olejem, chrzest sprawowany przez trzykrotne polanie wodą głowy dziecka z wypowiedzeniem formuły sakramentalnej („funde aquam”), namaszczenie krzyżem i wręczenie płonących lamp; na zakończenie czytanie prologu Ewangelii św. Jana. Tutaj również znajduje się formuła chrztu warunkowego oraz „consecratio fontis in necessitate” (4r-13v).

Na następnych stronach – poczynając od karty 13v – znajdują się obrzędy przeznaczone dla chorych: „Incipit ordo ad urgendum infirmorum”. Wśród różnych modlitewnych formuł jest również litania do Wszystkich Świętych, która zawiera imiona polskich i krakowskich patronów: Wojciecha, Stanisława, Wacława, Jadwigi ponadto świętych Erazma i Maurycego (14v-18r). Po litanii następują obrzędy namaszczenia poszczególnych zmysłów chorego (aż do 22v). A w dalszej kolejności: „consolacio infirmorum” (22v), absolucja „in agone mortis” (23r) i „commemoracio mortuorum” (24r). Potem są pełne obrzędy pogrzebu (27r-36r). Po nich następuje błogosławieństwo wody chrzcielnej, którego celebrowanie odbywa się podczas Wigilii Paschalnej. W ramach tego obrzędu ponownie podano litanie – ale tym razem w jej krótszej wersji – a w niej imiona świętych Wacława, Stanisława, Wojciecha i Floriana (36r-41v). Dalej jest błogosławieństwo baranków paschalnych (41v), chleba lub placków, słoniny, jajek, serów, drobiu, mleka i miodu, owoców, ogólne jakiegokolwiek produktu oraz ogólne nad wszystkim wraz z aspersioną (42v-45r), błogosławieństwo ziół i owoców w święto Wniebo-

⁶ Ten sam, co w agendzie KP 24, z bardzo drobnymi różnicami.

wzięcia Matki Bożej (45r). Następnie podano *Oratio post partum* – błogosławieństwo kobiety po porodzie (47r) oraz „*Oratio post nupciam*” – błogosławieństwo po ślubie, błogosławieństwo owsa (47v), „*benedictio ad capsellas et fustes peregrinorum*” – błogosławieństwo pielgrzymów (48r-52r), na które składa się szereg odrębnych modlitw, antyfon i formuł błogosławieństw („*supra baculos*”, „*supra capsellas*”); „*Oratio pro suscipiendis hospitibus*” – modlitwa za gości i aż dwie modlitwy „*contra fures collectae*” – przeciw złodziejom (52r). Ponadto werset z oracją, odmawiane na zakończenie obrzędu pokropienia wiernych „*post Pax eterna*” oraz jej wariant „*tempore dedicacionis*” (53r). Na ostatniej stronie znajduje się „*benedictio incenti tempore thurificacionis*” z modlitwą „*turificanto altare*” – błogosławieństwo kadzidła i okadzenie ołtarza (55v).

Autor kodeksu pozostaje nieznany. Księga z całą pewnością używana była w katedrze wawelskiej i w jej środowisku prawdopodobnie powstała. Wskazują na to następujące szczegóły: zestaw imion świętych patronów w obydwóch wersjach litanii do Wszystkich Świętych, obecność odrębnej oracji przeznaczonych do odmówienia w obrzędach pogrzebu, gdy zmarłym był biskup, teksty obrzędu „*Ad fontis consecrationem*”, którego celebrowanie zostało przewidziane dla biskupa lub kapłana. Wydaje się natomiast, że kodeks ten jest młodszy od poprzedniego. Świadczyć o tym może obecność imienia św. Floriana w drugiej wersji litanii, podczas gdy pierwsza, nie posiadająca go, mogła zostać po prostu skopiowana wraz z całym obrzędem, do którego przynależy, ze starszej redakcji. Dlatego można przyjąć, że rękopis ten powstał po 1436 roku.

* * *

Opisywane tutaj kodeksy posiadają wiele podobieństw. Mają zasadniczo taką samą treść oraz taki sam jej układ, mimo zastosowanych nierzadko odmiennych formuł liturgicznych oraz nieco inaczej przedstawianego przebiegu poszczególnych obrzędów. Przeznaczone były do tych samych ceremonii liturgicznych i dlatego nie można o nich powiedzieć, że się nawet w pewien sposób uzupełniały. Różnice zachodzące w ich zawartości należy raczej tłumaczyć albo przyjętymi już niewielkimi zmianami w sprawowaniu opisanych obrzędów, albo pewną dowolnością w tym zakresie. Tak mogło być mimo tego, że obie księgi powstały dla tego samego kościelnego ośrodka i w tym samym mniej więcej czasie. Kodeks KP 25 posiada więcej błogosławieństw składających się na jego drugą część i tylko to poważniej odróżnia go od starszego KP 24. Obydwa są podobnych sobie niewielkich rozmiarów, ale znacząco różni je strona graficzna, zarówno krój pisma, jak i elementy zdobnicze. Dzięki możliwości przeprowadzenia analizy porównawczej rękopisy te stanowią cenne źródło informacji o mniej znanych składnikach liturgii krakowskiego Kościoła w XV wieku.

DIE AGENDEN DES WAWELDOMS

Zusammenfassung

Im Domarchiv in Krakau befinden sich zwei mittelalterliche liturgische Agenden, die zum Zelebrieren einiger Sakramente und anderer Riten bestimmte Formeln und Rubriken enthalten. Die präsentierten Codizes sind einander sehr ähnlich. Im Prinzip haben sie den gleichen Inhalt und dieselbe Gliederung, trotz der nicht selten angewandten unterschiedlichen liturgischen Formeln und des etwas anders präsentierten Verlaufs der einzelnen Riten. Da sie für dieselben liturgischen Zeremonien bestimmt waren, kann man von ihnen nicht sagen, dass sie einander in gewisser Hinsicht ergänzen würden. Die in ihrem Inhalt auftretenden Unterschiede müssen eher durch bereits angenommene geringe Änderungen bei der Ausübung der geschilderten Riten oder durch eine gewisse Willkür auf diesem Gebiet erklärt werden. Dies war durchaus möglich, obwohl beide Bücher für dieselbe kirchliche Einrichtung in Krakau und damit auch ungefähr zur gleichen Zeit entstanden sind, d.h. im 15. Jahrhundert. Der Codex KP 25 enthält mehr Segnungen, aus denen sein zweiter Teil besteht, und unterscheidet sich nur dadurch vom älteren Codex KP 24. Beide haben gleichermaßen nur einen geringen Umfang, unterscheiden sich aber in graphischer Hinsicht prinzipiell voneinander, und zwar sowohl was die Schriftart als auch die Verzierungen betrifft. Diese Manuskripte stellen eine wertvolle Informationsquelle zur Liturgie der Krakauer Kirche in jener Zeit dar.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich